

A globális környezet gazdaságon kívüli tényezőinek középtávú előrejelzése

*Az állam változó szerepe: társadalmi újraelosztás és növekedésgeneráló
fejlesztési beruházások*

Vitaanyag

2007. január

Helyzetelemzés

Tanulmányom a „globalizációnak nevezett jelenségkör” (Lányi 2001) kontextusában vizsgálja az állam lehetséges funkcióinak és az állami szerepek betöltésének alakulását. A legegyszerűbben az áru- és tényező-piacok világméretű integrációjaként értelmezhető globalizáció átalakítja a közhatalom gyakorlásának monopóliumával felruházott állam (Weber 1987) feladatit és képességeit (Strange 1996, Sassen 2000, Csaba 2003). A tőke- és árupiacok EU és WTO által intézményesített többé-kevésbé egységes szabályozása (liberalizációja) következtében csökken az állami gazdaság-koordináció mozgástere, a sikeres világgazdasági felzárkózást végrehajtó távol-keleti országok – pl. Dél-Korea és Tajvan – meghatározó gazdaság-fejlesztési módszerei pedig idejét múlttá válnak (Moran 1998, Lall 2002). Mit tehet – és mit nem tehet – ilyen körülmények között az állam? Hol húzódnak a szuverenitás új határai? Vajon a globalizáció csak hátráltatja, vagy – bizonyos feltételek mellett akár – segítheti is az állami gazdaság-fejlesztést?

Tanulmányomban először az állami gazdaságpolitikai koordináció értelmezésének alternatíváit veszem sorra. Ezt követi az állami szerepvállalás alternatíváinak ismertetése, majd a változó körülményekhez igazodó gazdaságpolitikai eszközök számbavétele. Ezután előbb a „klasszikus”, majd a globalizált körülmények között működő *fejlesztő államot* veszem szemügyre. Ismertetem az állami szerepvállalás kvalitatív leírásához használt *kapacitás*, *autonómia* és *beágyazottság* fogalmát. Végül igyekszem európai uniós keretbe helyezni a kelet-közép-európai állam fejlődésének értelmezését.

1. Globalizáció, gazdasági fejlődés, állami gazdaságpolitikai koordináció

A globalizáció gazdasági hatásairól ideológiailag erősen terhelt – azaz előzetes értéktételezések által determinált álláspontok között zajló – vita folyik. A neoklasszikus közgazdaságtan alapfeltevése szerint a liberalizált tényezőáramlás segíti a gazdasági fejlődést, mivel kiegyenlítő hatást gyakorol az eltérő tényezőadottságú országokra. A baloldali strukturalista irányzatok ellenben a különböző vilárendszer-modellekre támaszkodva azt állítják, hogy a szabad tényező-áramláson keresztül legalább annyi erőforrás áramlik ki a fejlődő országokból, mint amennyi odaérkezik, ennek következtében pedig újratermelődnek – vagy növekednek – a fejlettségbeli különbségek.

Következésképp a globalizáció a fejlett országok további fejlődését segíti elő, miközben tovább szegényíti a fejletlenekeket.

Empirikus hivatkozási alapot természetesen mindkét megközelítés talál magának. A világ elmaradott országainak többségén eddig nem sokat segített a globalizáció, a legfejlettebb térségekhez szorosan kapcsolódó félperifériákon viszont tanúi lehettünk néhány sikeres felzárkózási kísérletnek. Kérdés azonban, hogy a felzárkózó országok a globalizáció által nyújtott lehetőségeket kihasználva, a megnövekedett erejű piaci önmozgások eredményeképpen, vagy éppen ellenkezőleg, azok ellenére modernizálták gazdaságukat. A valóságban feltehetően mindkét mechanizmus működött: a siker kulcsa a piaci erők körültekintő és a helyi adottságoknak megfelelő alkalmazása volt. Álláspontunk szerint ilyen, gazdaságpolitikailag koordinált piaci alapú modernizáció játszódott le Írországban, de ez történt Spanyolországban és Portugáliában is. Mi több – ahogyan később érvelni fogok –, maga az Európai Unió is értelmezhető a globalizáció következtében egyre hatalmasabbá váló piaci erők gazdaságpolitikai koordinálására létrehozott egyfajta intézményi keretként. A valódi kérdés tehát az, hogy melyek azok a gazdaságpolitikai koordinációs formák és intézmények, amelyek révén pozitív modernizációs szerepet játszhatnak a piaci erők.

2. Az állami szerepvállalás alternatívái

Az állami gazdaságpolitika lehet aktív vagy passzív, az állam törekedhet több vagy kevesebb piaci intervencióra. Az állami szerepvállalásról szóló viták fókuszában azonban ma már többnyire nem az állam-piac dichotómia áll, hanem az állami beavatkozás formája és hatékonysága. A tudás- és információ-alapú gazdaság működéséhez bonyolult koordinációs formák társulnak, amelyek működése egyre nehezebben képzelhető el állami szabályozás és államilag támogatott transznacionális infrastruktúrák nélkül. A piacteremtés politikai-társadalmi folyamatai (Fligstein 1996) továbbra is állami ellenőrzés mellett zajlanak, a különbség legfeljebb az, hogy a nemzetállamok is egyre erősebb nemzetközi struktúrákba szerveződnek.

A gazdasági fejlődés alternatíváiról szóló irodalom egyik markáns álláspontja szerint a globalizáció korában minimalizálni szükséges az állami szerepvállalást. A piaci

koordináció hatékonyságának biztosításához erős állami szabályozó képességekre, de minél kevesebb állami újraelosztásra van szükség. A globális versenyben az erőforrások allokálását a piacra bízó, nemzetközileg nyitott gazdaságpolitika vezet sikerre. A sokfajta piaci igény és érdek jelenléte miatt azonban ez nem vezet homogenizációhoz, hanem éppen ellenkezőleg: a gazdasági fejlődés különböző változatainak egymás mellett élését eredményezi (Csaba 2003).

Ez a kapitalista fejlődés inherens logikájának felismerésén alapuló megfigyelés nem kevesebbet állít, mint hogy az egységes intézményi keretek megszilárdulása éppenséggel feltétele az egymással rivalizáló -- vagy éppen kooperáló -- gazdasági stratégiák követésének; nagyjából úgy, ahogy a plurális politikai érdekképviselő megvalósítása is egységes intézményi keretet – politikai demokráciát – igényel. Ezzel azonban a globalizáció komoly – azaz nem a globális hamburgerizáció veszélyeivel riogató – kritikusi is egyetértenek. Aki be tud tagozódni a globális intézmények működésébe, annak valóban nőnek a cselekvési alternatívái. A globalizáció nem a multinacionális vállalatok által kizsákmányolt milliárdokat fenyegeti, hanem a ki nem zsákmányolt milliárdokat. Nem az a veszély, hogy a fejlődő országok munkavállalói éhbérért bocsátják rendelkezésre munkaerejüket – ha volna jobb alternatívájuk, nyilván azt választanák. A veszély azokat fenyegeti, akik eladható képességek híján kívül rekednek a globális kapitalizmus keretein.

Ebből azonban nem következik, hogy a piaci erők működését ne lehetne – és ne kellene – állami eszközökkel szabályozni. Elvégre, ahogyan Polányi Károlytól (1997) tudjuk, a kapitalista piacok 18-19. századi létrehozása is állami fellépést igényelt. Miért kellene éppen most állami – azaz magas szinten intézményesített társadalmi – ellenőrzés nélkül hagyni őket, amikor pedig ők maguk is erősen igénylik az állami koordinációt (Evans 1997, Randeria 2003)? A kérdés azonban az, hogy a piaci erők által igényelt állami szabályozás összeegyeztethető-e az elmaradottabb országok – vagy a fejlettebb országok elmaradottabb társadalmi csoportjainak – gazdasági fejlődésével, miközben a korábbi sikereket biztosító gazdaságpolitikák jó része mára alkalmazhatatlanná vált.

A liberalizált tőke mozgások – és a nemzetközileg számon kérhető jogállami normák – korábban aligha lehet hatékonyan alkalmazni a magánvállalatok dirigista vezérlését, a

helyi beszállítói hányadra vonatkozó előírásokat és a világpiactól elzárkózó importhelyettesítést. A távol-keleti siker-országok, korábban pedig az európai kontinentális államok által alkalmazott stratégiák mára működésképtelenné váltak, vagy legalábbis erősen szuboptimális eredményekhez vezetnek (Moran 1998). Semmilyen, a világgazdaságtól elzárkózó, annak globális intézményi struktúrába be nem illeszkedő fejlesztési stratégia nem vezet ugyanis sikerhez. Melyek az állami szerepvállalás alternatívái ebben a helyzet?

Lall (2002) nyomán háromféle gazdaság-fejlesztési stratégiát különböztethetünk meg, amelyek különböző módon viszonyulnak a globális piaci erőkhez, és különböző állami szerep-felfogásokkal párosulnak. Az állami gazdaságpolitika törekedhet a globális piaci erők – mindenek előtt a külföldi működőtőke (KMT) – szerepének korlátozására. Ezt Lall „autonóm stratégiának” nevezi, és töredelmesen bevallja, hogy annak ideáltipikus formáját csupán két ország – Dél-Korea és Tajvan – vitte sikerre az utóbbi évtizedekben (p. 86). Ráadásul mindkettő jelentős mennyiségű külföldi tőkét alkalmazott, ami azonban a fejlődés kezdeti kritikus időszakban segélyek és kedvezményes hitelek formáját öltötte (Stallings 1990), alapvetően az amerikai geostratégiai érdekeknek köszönhetően. Dél-Korea és Tajvan tehát azért nem egészen jó példák, mert autonóm stratégiáikat a globalizáció előtti (vagy talán inkább a globalizációt ideiglenesen felfüggesztő) korszakban alkalmazták. Mégis sokat lehet belőlük tanulni, mert sikerre vitték azt, ami ugyanebben a korszakban a legtöbb országnak nem sikerült: úgy korlátozták a globális piaci erőket, hogy közben saját piaci erőiket tették globálissá.

Ezzel ellentétben állnak a KMT iránt nyitott, azzal szemben többé vagy kevésbé függő helyzetet eredményező fejlődés alternatívái. Ezek között Lall megkülönböztet *passzív* és *célzott* KMT-alapú gazdaságfejlesztési stratégiákat. Az előbbi a beáramló tőke mennyiségének maximalizálására és a piaci koordináció érvényesülését korlátozó bürokratikus akadályok lebontására, azaz „deregulációra” törekszik. Ez az egyszerűbb -- bár korántsem mindig egyszerű -- stratégia. A másik, jóval bonyolultabb állami gazdaságfejlesztési szerepet feltételező alternatíva a KMT célzott alkalmazása, amely saját fejlesztési elképzelései szolgálatába igyekszik állítani a globális tőkeáramokat. Ez azonban azt feltételezi, hogy az állam képes gazdaságfejlesztési célokat megfogalmazni

és azokat több-kevesebb konzisztenciával követni, ami egy fejlődő ország esetében a legkevésbé sem evidens.

A passzív KMT-alapú stratégia nem válogat a befektetők között, hanem az ország létező tényező-adottságait felkínálva rájuk bízva azok hasznosítását. A célzott KMT-függő alternatíva ellenben igyekszik megválogatni, hogy milyen típusú befektetőktől tegye függővé a gazdasági fejlődést, és nem statikus, hanem dinamikus szemléletben tekint a tényezőadottságokra. Olyan befektetőket próbál tehát keresni – vagy a meglévőket próbálja olyanná tenni –, amelyek a fejlesztéspolitikai elképzeléseknek megfelelően módosítják a tényezőadottságokat. Ennek az utóbbi stratégiának az ideáltipikus példája Írország.

A kelet-közép-európai posztkommunista gazdasági átalakulás változó mértékben támaszkodik a KMT-re. Az alaptendencia a KMT növekvő jelenléte és a passzív és célzott KMT-alapú stratégia közötti oszcillálás. Pontosabban a kelet-közép-európai államok azt a – globalizáció körülményei között teljesen racionális, és ezért mind általánosabbá váló – stratégiát választották, hogy korlátozott gazdaságpolitikai lehetőségeiket felismerve egy olyan intézményi keretbe igyekeztek magukat integrálni, amely méreteinél és fejlettségénél fogva sokkal jobb érdekérvényesítő képességekkel rendelkezik a globális piaci erőkkel szemben. Ebben az esetben a KMT szelektálását és szabályozását nem az önálló nemzeti szintű gazdaságfejlesztő politika végzi el, hanem a szélesebb intézményi keret – az EU – által kikényszerített gazdaságpolitikai modell és szabályozás. Ebből azonban nem az következik, hogy nemzeti (tagállami) szinten nincs szükség célzott KMT-politikára, hanem az, hogy a nemzeti szintű gazdaságpolitikának az EU intézményi kereteire támaszkodva kell a KMT-t alkalmaznia a tényezőadottságok dinamikus optimalizálására – a humán tőke, az infrastruktúra és az elérhető technológia színvonalának javítása – érdekében.

Mint azt a Nyugat-Európa közvetlen perifériáin – elsősorban Írországban, Spanyolországban és Portugáliában, másodsorban pedig Kelet-Közép-Európában – végbemenő gazdaság-fejlődés mutatja, ennek az alternatívának van realitása. Kérdés azonban, hogy pontosan milyen gazdaságpolitikai eszközök alkalmazhatóak az EU (és a

WTO) keretei között, és az ezek révén végbemenő fejlődés pontosan milyen következményekkel jár.

3. Régi és új gazdaságpolitikai eszközök

A Keynes-i gazdaságpolitikai forradalom nyomán a 20. század közepétől egyre nagyobb teret nyert a közvetlen állami beavatkozás a fejlett és a fejlődő országokban egyaránt. Ennek legfontosabb eszközei az ipari kapacitások növelését szolgáló állami megrendelések, az állami tulajdonú vállalatok és a rövid- és közép-távú gazdaságfejlesztési tervek voltak. A felzárkózó országokban az iparpolitika a Rostow-i take-off (Rostow 1952) szolgálatába állt, és szigorú politikai ellenőrzés mellett fejlesztette a kijelölt iparágakat. Ez nem csak az államszocialista országokban volt így, hanem például Dél-Koreában is (Chang 1994).

A második világháborút követően a Nyugat- és Kelet-Európát, valamint a dinamikusan fejlődő kelet-ázsiai kapitalista országokat egyaránt szektorális iparpolitikák és jelentős állami szerepvállalás jellemezte. Nyugat-Európában nőtt az állami tulajdonú vállalatok és az állami gazdaság-koordináció szerepe. Amíg azonban Nyugat-Európában és Kelet-Ázsiában az állami gazdaság-irányítás jelentős részben a magántőkét koordinálta, addig Kelet-Európában mindent államosítottak.

Ebben az időszakban a katonai és gazdaságfejlesztési szempontból egyaránt stratégiai jelentőségűnek tekintett acél- és nehézipar egy sor nyugat-európai országban – például Franciaországban, Olaszországban és Ausztriában is – állami kézbe került. A nehézipart állami tulajdonú vállalatok dominálták, de a magántulajdon által meghatározott iparágak fejlődését is diszkrecionális állami beavatkozások – szubvenciók, vámok és különféle szabályozók alkalmazása – befolyásolták. Ezek az eszközök nyilvánvalóan sértették a versenysemlegességet, és így ellentétben álltak az egységes európai piac létrehozásának céljával. Ezért az egységes európai piac intézményeinek megerősödésével Nyugat-Európában visszaszorult a közvetlen állami beavatkozás iparpolitikai szerepe. Az állami ipart a nyolcvanas-kilencvenes években privatizálták, az egységes versenyjogi szabályozással pedig jórészt kiiktatták a diszkriminatív nemzeti iparpolitikát (Török 2002).

A tőke- és árupiaci globalizáció valamint az 1997-98-as regionális pénzügyi válság következtében Kelet-Ázsiában is csökkent a közvetlen állami beavatkozás tere. A „nemzeti bajnokok” multinacionális vállalatokká váltak (Moran 1998), a *chaebol*-ok és *keiretsu*-k pedig az állami gazdaságirányítás elvárásai helyett a piaci erőknak kezdtek engedelmessé válni. A klasszikus intervencionista iparpolitika napja keleten és nyugaton egyaránt leáldozott.

Az ennek helyébe lépő gazdaságfejlesztés legfontosabb jellemzője a vállalati és ágazati szintű beavatkozás háttérbe szorulása. A globalizációból fakadó versenyképességi kényszer, illetve a vonatkozó WTO- és EU-előírások egyaránt ebbe az irányba mutatnak. A diszkrecionális beavatkozás hiánya miatt a gazdaságpolitika szinte egyetlen (nyíltan vállalt) eszközévé az (elvből) mindenkire egyformán érvényes szabályozórendszer válik. Ha a vállalatok és ágazatok szubvencionálására nem is, a viszonylag elmaradott térségek támogatására azonban mód nyílik. A gazdaságfejlesztés legfontosabb eszközévé az EU keretei között a regionális politika válik.

Nemzeti szintű ágazati politikák alkalmazására tehát gyakorlatilag csak akkor van lehetőség az EU-ban, ha regionális fejlesztési érdekek fűződnek hozzájuk. Az iparpolitika ekkor sem létező iparágak változatlan formában való továbbélését szolgálja azonban, hanem a piaci feltételek mellett fejlődni képtelen ágazatok átalakítását. Ennek eredményeképpen ideális esetben sikerül megőrizni a munkahelyek egy részét, mint ahogyan az például a Wales-i acélipar esetében történt. A feldolgozóipar és a szolgáltatások összefonódása miatt az iparpolitika szerepét egyre inkább a „vállalkozáspolitikai” veszi át, ami alatt a vállalkozások működési feltételeit meghatározó gazdaságpolitikák összességét értik (Török 2002). Idetartoznak a makrogazdasági feltételeket befolyásoló fiskális és monetáris politikák, a foglalkoztatási feltételeket befolyásoló előírások, az adók és adókedvezmények és a különféle normatív támogatások.

4. A fejlesztő állam szerepe a felzárkózásban

A fejlesztő állam koncepciójának első megfogalmazója Chalmers Johnson (1982) volt, aki az állami fejlesztéspolitika sikerével magyarázta Japán rendkívül látványos második

világháború utáni ipari fejlődését. Ez a fejlesztéspolitika tudatos tervezésen alapult: a fejlesztő állam, ahelyett, hogy a piaci erőkre bízta volna a gazdasági fejlődés folyamatát, aktívan beavatkozott abba. A fejlesztő állam társadalmi és gazdasági célokat fogalmazott meg, amelyek azután meghatározták a gazdasági fejlődés irányát és az elérését szolgáló társadalmi mozgósítást. A legfontosabb ilyen társadalmi-gazdasági cél az ipari termelő bázisok megújítása volt, amelynek elérését nagyban megkönnyítette a gazdasági fejlődés fontosságát övező széleskörű társadalmi konszenzus.

A fejlesztő állam gerincét egy magas színvonalon képzett, meritokratikus alapon szervezett, erős belső kohézióval rendelkező államapparátus biztosítja. Az érintett távolkeleti országokban szigorú vizsgákhoz kötik az állami szolgálatba lépést, amire az állami elitegyetemek legkitűnőbb teljesítményt felmutató diákjainak van a legjobb esélyük. Az állami bürokrácia csúcsintézményeiben – a tervezéssel foglalkozó hivatalban, a gazdasági minisztériumban, vagy a híres japán Külkereskedelmi és Ipari Minisztériumban (*Ministry of International Trade and Industry*, MITI) – szinte kizárólag a legjobb állami egyetemeken végzeteket foglalkoztatnak, akiket így egy sajátos közösségi tudat is összeköt. A felkészült, jól szervezett, tudatos és cselekvőképes bürokráciára, valamint a bürokratikus gazdaságirányítás széleskörű társadalmi legitimitációja tette cselekvőképpé a fejlesztőállamot, azaz biztosította a központilag felügyelt gazdaságfejlődéshez szükséges magas színvonalú bürokratikus kapacitást.

A fejlesztő állam csúcsintézményei felelősek a gazdasági fejlődés pályájának meghatározásáért, mindenekelőtt a hazai tulajdonú iparvállalatok „nemzeti érdekeknek megfelelő” fejlesztéséért. A fejlesztéspolitika gyakorlati eszközei köré hagyományosan különféle támogatások (beruházási támogatások, kedvezményes hitelek, garantált piaci részesedés), szükség esetén pedig büntetések (büntetővámok, kedvezmények megvonása) tartoztak. Ezek révén biztosította az állam a hazai tőkefelhalmozáson alapuló iparfejlődést.

A fejlesztő állam sikerében azonban nem csupán a felkészült államapparátusok játszottak kulcsszerepet, hanem az állam és az üzleti szektor között kialakult sajátos kapcsolatrendszer is. A hatékony gazdaság-fejlesztő szerep betöltéséhez ugyanis nem csupán egy felkészült, koherens és elhivatott – azaz weberi típusú – bürokráciára van

szükség, hanem arra is, hogy ez a bürokrácia, miközben megőrzi szakmai és politikai integritását, megfelelően beágyazódjon a társadalmi kapcsolatrendszer hálózatába, hogy azután ezen a kapcsolatrendszeren keresztül valósítsa meg fejlesztéspolitikai céljait. Peter Evans (1995) ezt a bonyolult viszonyrendszert nevezi társadalmilag beágyazott autonómiának (*embedded autonomy*), és állítja szembe a társadalmi érdekviszonyok dinamizmusától izolált, elefántcsonttoronyba zárt állami bürokráciák koncepciójával. A gazdasági szereplőkkel való folyamatos interakció nélkül ugyanis – mondja Evans – az állam nem képes a gazdaságfejlesztő szerepének betöltéséhez nélkülözhetetlen invenció, aktív kezdeményezőkészség és a folyton változó gazdasági környezet iránti érzékenység elsajátítására.

A társadalmilag beágyazott autonómia fogalmának megalkotásával Evans voltaképp két koncepciót egyesít: Mark Granovetternek (1985) a gazdasági tevékenységek társadalmi beágyazottságára vonatkozó elméletét és Theda Skocpol-nak (1985) az állam autonómiájára és kapacitásaira vonatkozó neoweberianus elgondolását. Skocpol állami autonómia alatt az államnak azt a képességét érti, hogy képes a többi társadalmi szereplő érdekeitől eltérő, saját érdekeinek azonosításra és az ennek megfelelő politika kialakítására; állami kapacitások alatt pedig azt, hogy ezt a politikát implementálni is tudja.

A távol-keleti gazdaságfejlesztő állam autonómiájának megőrzésében és kapacitásainak kiépítésében fontos szerepet játszott a külföldi működőtőke befektetések szerepének erőteljes korlátozása, amit nagyban megkönnyített, hogy a második világháború utáni tőke-beáramlás túlnyomó része – geopolitikai okok miatt – amerikai segélyek formájában érkezett a térségbe. A távol-keleti fejlesztő állam a külföldi befektetésekkel szemben az állami forrásokból finanszírozott gazdaságfejlesztést preferálta: korlátozta a külföldi vállalatok terjeszkedését, és licenc-átadási és egyéb technológia-megosztási megállapodásokkal igyekezett elérni, hogy az élenjáró technológiát alkalmazó cégek ellenőrzése hazai kézben maradjon. A kormányzat komoly szubvenciókat és szabályozási kedvezményeket nyújtott a vezető ágazati és piaci pozíciót betöltő, hazai tulajdonú cégeknek (*national champions*), miközben az export erőteljes támogatása mellett gyakran korlátozta az importot. A dél-koreai és a tajvani kormányoknak aktív befektetés-szabályozó politikájukkal azt is sikerült elérniük, hogy a KMT befektetők

növeljék a helyben előállított hozzáadott értéket, emeljék az exportteljesítményt, és hogy befektetéseik egy részét a nehéziparba és a vegyiparba csoportosítsák át. Eközben a korábban a KMT által leginkább dominált, technológia-igényes elektrotechnikában is domináns helyzetbe került a koreai és a tajvani tőke (Haggard 1990). A KMT-befektetések másodlagos szerepét mutatja, hogy a bruttó hazai tőkeképződésben 1966 és 1985 között Dél-Koreában 0,3 és 1,7; Tajvanon 1,1 és 2,9 százalék közötti részesedéssel rendelkeztek a külföldi tulajdonú vállalatok. Hong Kongban – 1976 és 1985 között – 4,4 és 8,3 százalék között alakult ez az arány, és csupán Szingapúrban ért el 12 és 26 százalék közötti értékeket (Haggard 1990, p. 280).

Ez volt a fejlesztő állam klasszikus időszaka, amely azonban – liberális kritikusi szerint legalábbis – a kilencvenes évekre lezárult. Lehetséges ugyan – mondják –, hogy a technológia-átadás és a különféle támogatások nyomán létrejövő vezető hazai cégek gazdasági és politikai szuverenitást biztosítanak az adott országnak, a technológiai fejlődésben azonban rendszerint lemaradnak a multinacionális vállalatok leányvállalatai mögött. Így romlik a gazdaság versenyképessége, amit nem ellensúlyoz az egyébként is csökkenő jelentőségű nemzeti szuverenitás megőrzése. A vezető hazai cégekkel kapcsolatos további probléma, hogy világpiacon pozícióik javítása érdekében alkalmazkodniuk kell külföldi versenytársaik stratégiájához. Ennek tudható be, hogy a vezető dél-koreai cégek például gyakran külföldön összpontosítják kutatás-fejlesztési és más magas hozzáadott értékű tevékenységük tekintélyes részét (Moran 1998).

Az 1997-es kelet-ázsiai pénzügyi válság igazolni látszik a fejlesztő állam liberális kritikusait, akik szerint a válság kitörésében meghatározó szerepet játszott a kormányzati és az üzleti elitek összefonódása, ami nagyban hozzájárult a pénzügyi közvetítő rendszer inszolvenciájának kialakulásához. A gazdaságfejlesztésért és az erőforrások elosztásának szabályozásáért felelős kormányzati elitek – Evans által a fejlesztő állam sikerének zálogaként megjelölt – társadalmi beágyazottsága így egy csapásra erényből tehertétellé vált (Benczes 2002). Ezért az elodázhatatlan reformok – a pénzügyi közvetítőrendszer és a veszteséges állami nagyvállalatok konszolidálása – érdekében elkerülhetetlenné vált a politikai és az üzleti élet közötti összefonódás gyengítése, amit a kelet-ázsiai válságtól közvetlenül nem sújtott Japán gazdasági fejlődésének megakadása is alátámaszt: a stagnálás és defláció által jellemzett gazdasági válságból való kilábaláshoz

nélkülözhetetlen strukturális reformok legfontosabb gátjává az erős érdekérvényesítő képességgel rendelkező hagyományos elitek váltak Japánban (Beeson 2003).

Ugyanakkor a világgazdasági globalizáció hatásának a pénzügyi válságtól nem független erősödése is megkérdőjelezi a fejlesztő államnak, mint gazdaságfejlesztési modellnek a fenntarthatóságát. A liberalizált tőkeáramlások az egyik legfontosabb szabályozó eszköz használatától, a pénzügyi intervenciótól és a kedvezményes hitelek biztosításától fosztják meg a fejlesztő államot. Másrészt a WTO égisze alatt kidolgozott – és a kelet-ázsiai országok által is elfogadott – nemzetközi szabályozórendszer általában is erőteljesen korlátozza az állami beavatkozást. Ezért erősen kérdéses, hogy napjainkban mennyiben tekinthető reális alternatívának a fejlesztő állam által irányított, a huszadik század második felében Kelet-Ázsia gyors gazdasági felemelkedésében főszerepet játszó centralizált gazdaság-koordináció.

5. A fejlesztő állam ma

A fejlesztő állam tevékenysége ma nyilvánvalóan mást jelent, mint a legfejlettebb kelet-ázsiai országok gyors világgazdasági felzárkózásának idején. Egyfelől a globalizált világgazdaság és az állami beavatkozást korlátozó nemzetközi szabályozórendszerek a korábbiaknál jóval szűkebbre szabják a fejlesztő állam cselekvési lehetőségeit, másfelől a felzárkózó országok saját belső fejlődése is kikényszeríti az állam és az üzleti szektor főszereplői közötti összefonódás lazulását. Milyen következtetést vonhatunk le ebből a fejlesztő állam jövőjére – és jelenére – nézve? Valamint – általánosabban – mi következik mindebből a felzárkózni próbáló országokra, illetve bármiféle tudatos gazdaságfejlesztési kísérletre nézve? Ezeket a kérdéseket indirekt módon, mintegy a vizsgált probléma határait kiterjesztve érdemes megkísérelni megválaszolni: Mit tehet és mit nem tehet meg az állam a globalizáció korában? Mely állami funkciók ellátására van szükségük a globális világgazdaság szereplőinek, és melyekre nincs? Milyen alternatívák mutatkoznak a gazdaságfejlődés előmozdítására?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása előtt érdemes néhány általános érvényű megállapítást tenni a fejlesztő állammal és a gazdasági fejlődés mechanizmusaival kapcsolatban: (1) A kelet-ázsiai fejlesztő állam a gazdaságfejlesztés egyik legsikeresebb

huszadik századi intézményi modelljének bizonyult. Nincs okunk azt gondolni, hogy a fejlesztő állam tevékenysége nélkül, pusztán a belső és/vagy a külső piaci erőkre hagyatkozva a felzárkózó kelet-ázsiai gazdaságok akár csak megközelítően hasonló mértékben sikeresnek bizonyultak volna. (2) A fejlesztő állam a gazdaságfejlesztés olyan sajátos intézményi aktora, amelynek létrejövetele és/vagy létrehozása nem magától értetődő, és valószínűleg nem is lehetséges kulturális, politikai és történelmi kontextustól függetlenül. (3) Az államvezérelt gazdaságfejlesztés a fejlődés korai szakaszában nem kivétel, hanem sokkal inkább a szabály. A gazdasági fejlődésben kitüntetett szerepet játszó országok és térségek az esetek túlnyomó részében államilag intézményesített keretek között, államilag kezdeményezett és végrehajtott politikák segítségével érték el sikereiket – keleten és nyugaton egyaránt. Az állami beavatkozás korlátozására irányuló gazdaságpolitikai megközelítés többnyire a legfejlettebb térségeket és a legelőnyösebb helyzetű piaci szereplőket jellemzi csupán: a kevésbé sikeres térségek és iparágak képviselői mindig is előszeretettel vettek igénybe állami segítséget fejlődésükhöz, még olyan liberális gazdaságpolitikai orientációjú országokban is, mint Nagy-Britannia és az Egyesült Államok (Chang 2002).

Mindebből az következik, hogy a fejlesztő államra minden bizonnyal sok helyen volna szükség, létrehozásának intézményi alapjai azonban gyakran nem állnak rendelkezésre. A viszonylag gyors gazdasági felzárkózásra akkor van mód, ha léteznek a gazdaságfejlesztő politika intézményes gyakorlásához szükséges adottságok: ha adott egy erőteljes bürokratikus kapacitásokkal rendelkező állam, vagy legalábbis annak szocioökonómiai alapjai. A harmadik világ nagy részében azonban ez nyilvánvalóan nincs így.

Ugyanakkor minden effektív gazdaságfejlesztő tevékenységet végző kormányzat „fejlesztő államnak” tekinthető, amennyiben az állam-független piaci erők önkéntes tranzakcióihoz szükséges intézményi keretek biztosításán túl is részt vesz a gazdasági tevékenység szervezésében és színvonalának javításában. Az európai és észak-amerikai államok által biztosított technológia-politikai támogatások, hadiipari megrendelések és piacvédelmi intézkedések egytől egyig tipikus eszközei a távol-keleti fejlesztő államnak is. Az EU által meghatározott személygépkocsi-behozatali kvótákat vagy az állami ösztönzésre megszületett európai repülőgépipar támogatását semmilyen minőségi

különbség nem választja el a kelet-ázsiai fejlesztéspolitikai eszközöktől. A belső vámhatárait lebontó, kifelé egységes vámtarifát alkalmazó Európai Gazdasági Közösség egyik legfontosabb célja kezdettől fogva az európai ipar védelme volt. Ráadásul Evans (1995) a távol-keleti fejlesztő állam társadalmilag beágyazott autonómiájának európai megfelelőjét is kimutatta a nyugat-európai korporatista hagyományban. A kérdés csak az, hogy a WTO égisze alatt alakuló kereskedelmi rendszer a jövőben mennyire teszi majd lehetővé a protekcionizmust, illetve hogy az Unión belül hogyan alakul a hagyományosan a kohéziós és strukturális alapok intézményi keretébe ágyazott támogatáspolitikák.

Érdemes felfigyelni arra is, hogy a huszadik századi államszocialista felzárkózási kísérletek két kulcsországa, Oroszország és Kína egyaránt erősen intervencionista gazdaságpolitikát követ. Az orosz kőolajipar újra-államosítása, vagy a világszerte vezető szerepre szánt, állami tulajdonú kínai feldolgozóipari vállalatok fejlesztése nem éppen a piaci tranzakciókban semleges szerepet játszó állam ideáltípusának érvényesüléséről árulkodik.

Noha a globalizáció politikai gazdaságtanával foglalkozó irodalom domináns áramlata a fejlesztő állam kapacitásainak gyengülését érzékeli (Strange 1996, Randeira 2003, Lall 2002), egyes szerzők a globális policy-network-ök kialakulásából fakadó kapacitásnövekedésről számolnak be, rámutatva, hogy a köz- és a magánszféra közötti kapcsolatrendszer átalakulása és a globális gazdaság-koordináció meg is növelheti a szükséges adaptív kapacitásokkal rendelkező kormányzatok mozgásterét (Weiss 2003). Ilyen, a kormányzás minőségének javítását célzó globális hálózatok például a Világbank és az ENSZ szakosított gazdaságfejlesztési ügynöksége, a UNDP „jó kormányzás” (*good governance*) projektjei, amelyek keretében a nemzeti kormányok adminisztratív kapacitásait igyekeznek bővíteni képzésekkel, szakértő-tanácsadók küldésével és a másutt már bevált gyakorlatok (*best practice*) átadásával.

A távol-keleti fejlesztő állam megítélésétől függetlenül is leszögezhető tehát, hogy az állami eszközökkel végzett, aktív gazdaságfejlesztés létjogosultságát nincs okunk megkérdőjelezni: ez a fejlődés „normális” modellje (Gerschenkron 1984 [1966]), amelyet sem teoretikus, sem praktikus értelemben nincs okunk elvetni. A technológiai fejlődés

ösztönzése, a kis- és középvállalati szektor erősítése, a regionális különbségek kiegyenlítésére tett erőfeszítések és a vidékfejlesztés legitim gazdaságfejlesztési célok, melyek előmozdításához az empirikus tapasztalatok szerint érdemes állami forrásokat igénybe venni – feltéve, hogy az állami forrásokkal megfelelő színvonalú gazdaság-koordináció is párosul. A távol-keleti fejlesztő állam válságát nem az állami gazdaságfejlesztés mint olyan helytelensége okozta, hanem a gazdaság-koordináció színvonalának nagymértékű romlása, amiben külső és belső okok egyaránt közrejátszottak (Adelman – Yeldan 1999). Az előbbieket között elsősorban a hetvenes évek olajárrobbanásaitól kezdődően egyre erőteljesebbé váló neoliberais közgazdasági gondolkodást és az annak szellemében fellépő nemzetközi szervezetek (Világbank, Nemzetközi Valutaalap, GATT/WTO) és a gazdasági liberalizációt sürgető USA befolyását, az utóbbiak között a helyi gazdasági elitek önállósodási törekvéseit és az állami bürokráciákkal való összefonódását szokás a leggyakrabban megjelölni (Chang – Evans 2000). Az önálló világpiaci szereplővé vált nagyvállalatok megerősödése azonban önmagában sokkal inkább jelzi a fejlesztő állam sikerét, mint kudarcát, miközben arra a triviális – de gyakran figyelmen kívül hagyott – tényre utal, hogy a fejlesztéspolitikai eszközök használatát az adott gazdaság fejlettségi szintjéhez kell igazítani.

6. Kapacitás, autonómia, beágyazottság

A társadalmi fejlődéshez és a világgazdasági felzárkózáshoz nem csupán addicionális erőforrásokra, hanem azokat felhasználni képes intézményekre is szükség van szükség. Az igazi kérdést jellemzően nem az addicionális források mennyisége, hanem a fogadó országok abszorpciós képessége jelenti – legyen szó KMT-ről vagy külföldi fejlesztési transzferekről. Az abszorpciós képesség az intézményrendszer minőségének függvényében alakul, amiből az következik, hogy a mégoly beszűkült gazdaság-koordinációs lehetőségekkel rendelkező (nemzet)államnak is döntő szerepe van a fejlődés keretfeltételeinek megteremtésében. Hogyan írható le a gazdasági-társadalmi fejlődést leginkább előmozdítani képes állam? Az egyik lehetséges megközelítési mód a *kapacitás*, *autonómia*, és *beágyazottság* fogalmainak használata.

6.1. Állami kapacitások

Az állami kapacitások fogalma a bürokratikus szervezett állami intézmények közpolitika alkotási- és alkalmazási képességére vonatkozik (Polidano, 2000). Ebbe az iparpolitikától az oktatás- és szociálpolitikán át a bűnüldözésig valamennyi állami feladatként tételezett, bürokratikus állami apparátusok által végzett feladat megvalósítása beletartozik. A kelet-ázsiai fejlesztő államok a huszadik század második felében kiemelkedő állami kapacitásokról tettek tanúbizonyságot a tágran értelmezett – az emberi erőforrások fejlesztését is magában foglaló – gazdaságfejlesztés területén (vö. Johnson, 1982; Chang—Evans, 2000; Beeson 2004). Ez igen kiterjedt, és a fejlődés kezdeti szakaszában gyakran kifejezetten antidemokratikus állami beavatkozást feltételezett a társadalmi és gazdasági folyamatokba, ami a mai Kelet-Közép-Európában sem nem lehetséges, sem nem kívánatos. Az állami kapacitások minősége ettől azonban még döntő hatást gyakorol a térség országainak fejlődésére egyebek mellett a gazdasági szerkezetváltás és az európai uniós integráció levezénylése során. A közpolitikák koordinációjának minőségét jól jellemzi az állampénzügyek egyensúlya és átláthatósága (Csaba 2005, pp. 191-198; Gleich 2003, Györffy, 2005). Az államháztartás egyensúlya, a költségvetési újraelosztás mértékének alakulása, az adósságállomány alakulása és finanszírozásának költségei sok mindent elmondanak ebben az összefüggésben az állami kapacitások alakulásáról a térség országaiban.

6.2. Állami autonómia

Az állami autonómia fogalmát Evans et al. eds. (1985) nyomán konceptualizálom. Eszerint az alapkérdés az, hogy a bürokratikus szervezett állami intézmények összességéként értelmezett, a helyi és országos szintű politikai elitek által irányított állam tevékenysége a különféle társadalmi csoportérdekek eredőjeként határozódik-e meg, avagy a bürokratikus és a politikai elitek – ahogy az például a kelet-ázsiai fejlesztő államok esetében jellemző volt – önálló, magukat más társadalmi érdekektől megkülönböztetni képes aktorokként jelennek meg. Érdeemes megjegyezni, hogy az európai típusú fejlődés főáramát a vulgármarxista hagyománnyal ellentétben – ám Marx valódi koncepciójával összhangban, mely szerint a tőkés állam az individuális tőkészekkel

ellentétben képes a tőkésosztály egészének érdekében fellépni – társadalmilag nagyon is autonóm, formális jogintézményeken és szakképzett hivatalnoki karon alapuló, racionális államszervezetek jellemzik (Weber 1970, pp. 368-461). A gazdasági szerkezetváltás során mindig kulcskérdés, hogy a szerkezet-átalakító politikát végrehajtó állam kellő autonómiával rendelkezik-e az ellenérdekelt társadalmi csoportokkal szemben (Bates—Krueger eds., 1993). A posztoszocialista átalakulás során ennek egyik legkézenfekvőbb mérőeszköze a privatizáció domináns technikája lehet.

A gazdasági szerkezetváltás elképzelhetetlen az állami tulajdon-monopólium leépítése nélkül, a szerkezetváltás sikeréhez nélkülözhetetlen hatékonyság-javulás mértékét viszont nagymértékben meghatározza az új magántulajdonosok kiválasztásának módja. Az empirikus tapasztalatok szerint a vállalati szektor átalakulása annál sikeresebb – az átalakuló országok vállalatai nemzetközileg annál versenyképesebbek –, minél nagyobb eséllyel szereznek tulajdont az adott vállalatszerkezeten kívül álló, a hatékonyság javításában legkevésbé korlátozott aktorok (Djankov—Murrell 2002, Csaba 2005, pp. 300-325). Ennek azonban nyilvánvalóan az a feltétele, hogy a kormányzat a bürokratikus irányított privatizáció során képes legyen ellenállni az állami vállalatok tulajdonszerzésben érdekelt menedzsmentje és munkavállalói által támasztott nyomásnak.

6.3. Az állam társadalmi beágyazottsága

Az állam társadalmi beágyazottsága viszonylag új, de növekvő jelentőségű társadalomtudományi fogalom (vö. Evans, 1995; Broadbent, 2000; Seabrooke, 2002; Ziblatt, 2006). A beágyazottság-argumentumot bevezető Granovetter (1985) azt hangsúlyozza, hogy a társadalmi viselkedési formák és intézmények az aktorok kapcsolatrendszeréből fakadnak. Granovetter elveti az atomizált gazdasági aktor fogalmát, és a piaci tranzakciókhoz nélkülözhetetlen bizalom kialakulását a szereplők személyes kapcsolatrendszerén alapuló „hálózatokból” vezeti le.

A beágyazottság fogalma „egyfajta intézményesített társadalmi tőkeként” értelmezhető (Broadbent 2000, p. 9). Az államszervezet beleágyazódik a különféle társadalmi aktorokhoz fűződő kapcsolatainak rendszerébe, ami nagymértékben befolyásolja az állam autonómiáját és kapacitásait. A kelet-ázsiai fejlesztő államok társadalmi

kapcsolatrendszerével kapcsolatban Evans (1995) a „beágyazott autonómia” szerepét hangsúlyozza. Álláspontja szerint a fejlesztő államok nagyfokú autonómiát élveznek a gazdaságfejlődés szempontjából leginkább meghatározó vállalkozói elitekkel szemben, melyekhez ugyanakkor intenzív kapcsolatok fűzik őket. A beágyazott autonómia koncepciója az állam-minimalista neoliberális megközelítéssel ellentétben képes elismerni az aktivista állam pozitív szerepét, miközben kijelöli a fejlődés szempontjából kedvezőtlen állami túlhatalom elkerülésének intézményi feltételeit. “Az autonómia szükséges, de nem elégséges feltétele a fejlesztő államnak. A szerkezet-átalakító politikák megvalósításának képessége az államot a többi társadalmi aktorhoz fűző kapcsolatrendszerén is múlik. A társadalmi érdekektől izolált autonóm állam nagyon hatékony ragadozóvá válhat. A fejlesztő állam sűrű társadalmi kapcsolatrendszerének kontextusában értelmezi a fejlesztési céljait” (ibid, p. 248).

Fontos hangsúlyozni, hogy a beágyazott autonómia nemcsak a kelet-ázsiai fejlesztő államok sajátja. Katzenstein (1984, 1985) nyomán az európai korporatista hagyományt képviselő államokra is kiterjeszhető a beágyazott autonómia fogalma, melyek magas hatékonyságú magángazdasága szorosan kapcsolódik az államapparátushoz, és a gazdaságpolitika alakításában kulcsszerepe van a munkaadók, a munkavállalók és a kormány képviselői által közösen működtetett korporatív döntéshozatali mechanizmusoknak (Evans 1995, pp. 240-243, Vartiainen, 1993). Ennek fényében érdemes megvizsgálni, hogy a kelet-közép-európai országokban milyen szerepük van a második világháború utáni nyugat-európai fejlődést sok tekintetben meghatározó korporatív struktúráknak.

7. A kelet-közép-európai állam az uniós csatlakozás után

Az alulintézményesített, de az EU-hoz ezer szállal kötődő Kelet-Közép-Európában az államot nem törzsi alapon szervezett klánok ellenőrzik, és nem is szűk érdekcsoportok rabja, hanem az önálló stratégia-alkotásra képes, jellemzően relatív túlhatalommal rendelkező, minden más társadalmi csoportot nagymértékben befolyásoló politikai elitek. Ezek a nem-politikai szféra által kevésbé kontrollált, az állami erőforrások felett diszponáló politikai elitek mindig készek a hatalmi konszolidációs törekvéseik

szolgálatába állítani a fiskális politikát, amiből a választási években különösen jól megfigyelhető szavazatvásárlási célú költekezés fakad.

Az EU-csatlakozás ténye paradox módon – rövidtávon legalábbis – inkább rontott, mint javított a helyzeten. A csatlakozást kiemelt fontosságú célnak tekintő politikai elitek számára a Brüsszelnek való megfelelés igénye a racionális államháztartási gazdálkodás melletti érvként értelmeződött, még ha nem is mindig tulajdonítottak neki túlzottan nagy normatív jelentőséget. Ám az Unión kívül pusztítóbbak a világgazdasági viharok, ami önmagában fegyelmező erővel bír egy félperiférikus helyzetű országban.

Az EU-n belül jóval kisebb lett volna egy, a Bokros-csomaghoz hasonlítható, súlyos érdeksérelmekkel járó stabilizációs intézkedés-együttes bevezetésének esélye, mivel aránytalanul kisebb lett volna az államcsőd veszélye. Egy EU-tagállam hiteléért, ha csak áttételesen és közvetve is, de az egész közösség is felel. A külső szemlélő joggal gondolhatja, hogy olyan ország nem lehet az Unió tagja, amelyik nem képes teljesíteni az elemi intézményi követelményeket. Ebből azonban, mint egyre több kelet-közép-európai országban látjuk, könnyen potyautas effektus következik: olyan populista intézkedéseket engednek meg maguknak kormányok, melyek az Európai Unió felé igyekvő országokban elképzelhetetlenek tűntek – lásd például a jegybanki függetlenséget durván megkérdőjelező lengyel, a szélsőséges nacionalistákat nyíltan hatalomba emelő szlovák, vagy az államháztartási deficit mértékét illetően európai csúcstartóvá vált magyar kormány esetét.

Az Európai Uniótól azonban nemcsak hitelességet, hanem kormányzati kapacitásokat is kölcsönöznek a térség országai. Az uniós szabályozók bevezetése, az EU-intézmények autoritásának elismerése és az uniós normákat kikényszeríteni képes államigazgatás kiépítése szükségszerűen modernizálja – bár nem feltétlenül karcsúsítja – a térség államait. Ez növeli az állam cselekvőképességét, miközben a Brüsszellel kommunikáló államigazgatási elit maga is modernizációs ágenssé, bizonyos tekintetben pedig a pártalapon szerveződő, szakmailag jellemzően kevésbé felkészült politikai elitek riválisává válik. A viszonylag csekély társadalmi beágyazottsággal rendelkező magyar állam így bizonyos államigazgatási funkciók ellátása során Brüsszel ügynökévé válik,

miközben továbbra is erős intézményi biztosítékok védik a többi társadalmi-gazdasági szereplővel szembeni autonómiáját.

HIVATKOZÁSOK

- Adelman, Irma – A. Erinc Yeldan. 1999. „The End of the Developmental State? A General Equilibrium Investigation on the Sources of the Asian Crisis within a Multi-Region, Inter-temporal CGE Model”, Paper prepared for presentation at the Second Annual Conference on Global Economic Analysis, Denmark, 20-22 June, 1999.
- Bates, Robert H. – Anne O. Krueger eds. 1993. *Political and Economic Interaction in Economic Policy Reform. Evidence from Eight Countries*. Cambridge, MA and Oxford: Blackwell.
- Beeson, Mark. 2004. “The rise and fall(?) of the development state: The vicissitudes and implications of East Asian interventionism”. In: Linda Low ed. *Developmental States. Relevancy, Redundancy or Reconfiguration?*. New York: Nova Science Publishers.
- Beeson, Mark. 2003. “Japan’s reluctant reformers and the legacy of the developmental state”. In: Anthony Cheung and Ian Scott eds., *Governance and Public Sector Reform in Post-Crisis Asia: Paradigm Shift or Business as Usual?*, London: Curzon Press.
- Benczes István. 2002. “A fejlesztő állam válsága Ázsiában”. *Külgazdaság*, Vol. 46. No. 5, május.
- Broadbent, Jeffrey. 2000. *The Japanese Network State in U.S. Comparison: Does Embeddedness Yield Resources and Influence?* Shorenstein APARC Occasional Paper, Stanford: Stanford University.
- Chang, Ha-Joon. 2002. *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*. London: Anthem Books.
- Chang, Ha-Joon – Peter Evans. 2000. “The Role of Institutions in Economic Change”, Paper prepared for the meetings of the ‘Other Canon’ group, Venice, Italy, 13-14 January, 2000 and Oslo, Norway, 15-16 August, 2000.
- Chang, Ha-Joon. 1994. *The Political Economy of Industrial Policy*. London: Macmillan.
- Csaba. László. 2005. *The New Political Economy of Emerging Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csaba, László. 2003. „Globalisation and economic systems: a homogeneity test”. In: A. Krizsán and V. Zentai eds.. *Reshaping Globalization*. New York and Budapest: CEU Press, pp. 197-214.
- Djankov, Simeon and Peter Murrel. 2002. “Enterprise Restructuring in Transition: A Quantitative Survey”. *Journal of Economic Literature*. Vol. 40, No. 3, pp. 739-792.
- Evans, Peter B. 1997. “The Eclipse of the State? Reflections on Stateness in an Era of Globalization” (Az állam hanyatlása? - Vélemények az államosságról a globalizáció világában). *World Politics*. 50, October 1997.

- Evans, Peter B. 1995. *Embedded Autonomy. States and Industrial Transformation*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Evans, Peter B. – Dietrich Rueschemeyer – Theda Skocpol eds. 1985. *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fligstein, Neil. 1996. Markets as politics: a political-cultural approach to market institutions (A piac mint politika: a piaci intézmények politikai-kulturális megközelítése), *American Sociological Review*, Vol. 61. August: pp. 656-673.
- Gerschenkron, Alexander. 1984 (1966). *A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból*. Budapest: Gondolat.
- Gleich, Holger. 2003. *Budget Institutions and Fiscal Performance in Central and Eastern European Countries*. European Central Bank Working Paper No. 215, February 2003.
- Granovetter, Mark. 1985. “Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness”. *American Journal of Sociology*, Vol 91, No. 3 (November), pp. 481-510.
- Györffy, Dóra. 2005. “Institutional weaknesses and fiscal performance in Hungary”. In: B. Hámori, P. Czeglédi, L. Jankovics and B. Sági eds. *Paradigm Shift – Information, Knowledge and Innovation in the New Economy*. Debrecen: Competitio Books, No. 4, pp. 223-238.
- Haggard, Stephan. 1990. *Pathways from the Periphery: The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Johnson, Chalmers. 1982. *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industry Policy 1925-1975*. Stanford: Stanford University Press.
- Katzenstein, Peter. 1984. *Corporatism and Change. Austria, Switzerland and the Politics of Industry*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Katzenstein, Peter. 1985. *Small States in World Markets. Industrial Policy in Europe*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Lall, Sanjaya. 2002. “Transnational corporations and technological flows”. In: Deepak Nayyar: *Governing Globalisation – Issues and Institutions*, Oxford: Oxford University Press, 2002, pp. 78-107.
- Lányi Kamilla. 2001. Vázlat a globalizációnak nevezett jelenségkör értelmezéséről, *Közgazdasági Szemle*, Vol. 48, No. 6, pp. 498-519.
- Moran, Theodore H. 1998. *Foreign Direct Investment and Development: The New Policy Agenda for Developing Countries and Economies in Transition*. Washington DC: Institute for International Economics.
- Polidano, Charles. 2000. “Measuring public sector capacity”. *World Development*, Vol. 28, No. 5, pp. 805-822.
- Polányi Károly. 1997. *A nagy átalakulás*. Budapest: Mészáros Gábor kiadása.

- Randeira, Shalini. 2003. "Between Cunning States and Unaccountable International Institutions: Social Movements and Rights". In: A. Krizsán and V. Zentai eds., *Reshaping Globalization*. New York and Budapest: CEU Press, pp.101-133;
- Rostow, Walt Whitman. 1952. *The Process of Economic Growth*. New York: Norton. 1952.
- Seabrooke, Leonard. 2002. *Bringing Legitimacy Back in to Neo-Weberian State Theory and International Relations*. Working Paper 2002/6, Department of International Relations, Canberra: Australian National University.
- Skocpol, Theda. 1985. "Bringing the State Back In". In: Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer and Theda Skocpol eds., *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strange, Susan. 1996. *The retreat of the state: diffusion of power in the world economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Török Ádám. 2002. „A hazai (nagy) vállalkozások helyzete és stratégiája”. *Vezetéstudomány*, Vol. 33 (különszám).
- Vartiainen, Juhana. 1995. "The State and Structural Change: What can be Learnt from the Successful Late Industrializers?" In: Ha-Joon Chang – Robert Rowthorn eds., *The Role of the State in Economic Change*. Oxford and New York: Oxford University Press, 1995 (reprinted in 2000), pp. 137-169.
- Weber, Max. 1987. *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max. 1970. *Állam, politika, tudomány*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weiss, Linda. 2003. "Introduction: Bringing domestic institutions back in". In: L. Weiss ed., *States in the Global Economy: Bringing Domestic Institutions Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ziblatt, Daniel. 2006. *Structuring the State. The Formation of Italy and Germany and the Puzzle of Federalism*. Princeton: Princeton University Press.